

Jozef PAVLOVIČ

Trnavská univerzita v Trnave, Trnava, Slovensko /
Sofijská univerzita sv. Klimenta Ochridského, Bulharsko
j.pavlovic@centrum.cz

JAZYKOVÁ POVAHA ŠTÝLU

Jozef Pavlovič

Trnava University in Trnava, Slovakia /
Sofia University St. Kliment Ohridski, Bulgaria
j.pavlovic@centrum.cz

THE LINGUISTIC NATURE OF STYLE

In every discipline, the Galilean “And yet it moves!” is to be counted with, that means with a new understanding that not once contradicts the existing theorems, which seem axiomatic. In the theory of stylistics, linguist and literary scientist František Miko has contributed to revolutionary changes with his expression system, which develops a completely new paradigmatic-lingual understanding of style, styleme, stylistic subsystem in language, which also has an effect in defining stylistic discourse. It is noteworthy that Miko’s conclusions from the 1970s are also confirmed in the work of the German philosopher Manfred Frank.

Keywords: paradigm, stylistic content-expression level of language, style, styleme, discourse, expression system.

Téma príspevku, naznačená v nadpise, zdanlivo vyznieva ako triviálna a či nadbytočná, veď isteže je na prvý pohľad jasné, že štýl ako jazykový fenomén má takú istú povahu: jazykovú. Len čo ju však uvedieme do vzťahu s triádou lang, parol a language, odkryje sa nám celá šírka vážnej teoretickej problematiky.

Aby sme ju trocha odlahčili, uvediem v tejto súvislosti dve kuriozity, ktoré však osebe poukazujú na vecné jadro uvedenej témy.

Prvá z nich sa nedopatrením dostala do mojej knihy *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. V nej sa na s. 13 hovorí o *langovom poňatí štýlu*. Lenže výraz je na začiatku vety, a tak sa stalo, že korektor ho zlepšil na „Langovo poňatie štýlu“, akoby išlo o dajakú osobu menom Lang, ani neuvažujúc o tom, že ide o súvislosť s lang, teda jazyk ako abstraktný systém, pozostávajúci z ideálnych jazykových znakov. A s týmto neuvažovaním o lang verzus parol sa stretávame aj v mnohých príručkách štylistiky, ba čo viac, za štýl sa neraz považuje istý „výber jazykových prostriedkov“, teda language, rečová činnosť, ktorá je predmetom skôr psychológie, a nie jazyka v striktnom zmysle lingvistického termínu lang (jazyk).

Na druhom mieste uvediem fragment z istej prednášky popredného slovenského štylistu, ktorý v tematickom dotyku s jazykovými rovinami uviedol, že štylistická rovina jazyka vlastne nejestvuje ako samostatný fenomén, ale parazituje na iných významovo-výrazových vrstvách jazyka. Z toho by však vyplynulo, že štylistická rovina je mimo organizmu jazyka, lebo parazit je svojbytný organizmus, ktorý je od iného organizmu iba závislý...

Pravdaže, uvedené uvažovanie má v sebe istú logiku, ktorá sa stala v jazykovede zlovykom. Vo všetkých príručkách štylistiky, v ktorých sa štýl pokladá za výber jazykových prostriedkov, ráta sa s prepojenosťou štýlu, resp. štylistickej významovo-výrazovej roviny s ostatnými jazykovými rovinami. Lenže jazykové roviny, známe ako subsystemy, sú nevyhnutne prepojené. Tak ako nemôžeme oddeliť zvukovú rovinu od lexikálnej či gramatickej roviny, alebo tvaroslovie od skladby, nemožno oddeliť ani súbor prostriedkov štýlu. Jednotlivé roviny vyčleňuje a robí osobitnými len to, že majú vlastnú paradigmaticku. Paradigmatiku štylistickej významovo-výrazovej roviny ešte v druhej polovici 20. storočia exaktne vymedzil profesor František Miko vo fenomenologickom modeli, ktorý nazval výrazová sústava. Je to výrazová sústava postavená akoby na pilieroch štyroch výrazových vlastností ikonickosti, operatívosti, zážitkovosti a pojmovosti, z ktorých sa v konfiguráciách utvárajú štyri základné štýly: hovorový, umelecký, náučný a administratívny.

Pravda, štýl ako paradigma, resp. „pravidlo“ či súbor noriem, prvky a vzťahy osebe nepopiera, že jeho ustáľovanie a uskutočňovanie prebieha v rečovej praxi. F. Miko (1989: 11) o tom napísal: „Systém rečových pravidiel nie je v svojej podstate gnozeologickej povahy, je to systém operatívneho charakteru, spočívajúci, prirodzene, na istých gnozeologických presupozíciách... Ako hlboko internalizované, intuitívne, sú pritom pravidlá reči niečím ako ‚čiernou skrinkou‘, ktorá nie je priamo prístupná poznaniu. Keď tu stále hovoríme ‚pravidlá reči‘, hovoríme vlastne ‚jazyk‘. Jazyk ako objekt, ktorý nie je prístupný pozorovaniu.“ Štylistická paradigmatica spočíva v tom, že štýléma určuje jednotlivým jazykovým prvkom príslušnosť k štýlu, čiže štýléma generuje štýl. Osobitosťou tejto roviny v modeli jazyka je to, že prechádza naprieč všetkými nižšie postavenými rovinami. Všetky významovo-výrazové roviny majú svoju vlastnú „štylistiku“. Pre existenciu štýlu je irelevantné, či štýléma, resp. množina štýlém „vyrastá“ z podhubia tej či onej jazykovej roviny, teda či sa jednotlivé štýlémy sústreďujú v systéme nominačných alebo relačných kategórií. Štýlévou takto potom môže byť napr. lexikálny prvok (v lexikografických príručkách zvyčajne kvalifikovaný štylistickou charakteristikou, ako je napr. expresívnosť, hrubosť, vulgárnosť, knižnosť, archaickosť, historickosť, hovorovosť, krajovosť, slangovosť atď.), ale rovnako aj gramatický tvar alebo konštrukcia, ktoré sú takisto nositeľmi štylistickej príznakovosti. Existencia „hotovej“ štylistiky, ako sa ona odráža na jednotlivých jazykových rovinách, je základným gnozeologickým východiskom zistení, že štylistika jazyka jestvuje ako jeho syntetizujúca vyššia rovina. Táto rovina stojí na najvyššej úrovni v hierarchii jazykových subsystemov. Jej elementárnou jednotkou je štýléma ako izolovaný jazykový prvok a štýl ako súvzťažnený súbor štýlém, ktorý je schopný za

špecificky vymedzených podmienok kognície saturovať celý jazyk. Preto napríklad môžeme konštatovať, že niektorí používatelia jazyka, napríklad materinského, jazyk ovládajú, ale jazyk-štýl ich kvalifikuje za analfabetov. Pravda, tu najmä v náučnom a umeleckom štýle narážame aj na oblasť vyjadrovania, nielen na štýl ako taký. Preto napríklad vysoko vzdelaný človek môže byť vo svojom materinskom jazyku štylistický analfabet, ak by sa mal pohybovať v oblasti náučného štýlu, ktorý tematicky je v inklúzii s okruhom vyjadrovania v jadrovej fyzike. To je normálny jav. Stretávame sa s ním aj v umeleckom štýle. Sú používatelia jazyka, ktorí vedú čítať písmená, vedú pomocou nich percipovať slová, tvary, konštrukcie a dajako aj texty, ale čítať nevedia, t. j. nie sú schopní literárnokomunikačnej percepcie. Dost' vzácne sú prípady takých používateľov, ktorí v materinskom jazyku na vysokej odbornej úrovni prednášajú určitú oblasť, môže to byť dokonca aj jazykoveda a dokonca aj slovakistika a naj-dokonca aj na Slovensku. Predstavme si situáciu, že univerzitný profesor prednáša na svojich prednáškach dajakú slovakistickú tému a robí to v slovenčine. Poslucháči študenti však po skončení semestra hovoria: vôbec nevieme, o čom hovoril. Môže to byť ich chyba. Môžu byť ešte vo vývinovom štádiu poloanalfabetov v rámci náučného štýlu v danej oblasti vyjadrovania, v ktorej sa ešte len priučajú jazykovej komunikácii. Ale môže to byť aj chyba spomínaného profesora, ktorý v prednáške produkuje svoju látku, rozvíja ju v autokomunikácii, ale nie je schopný nastaviť kód tak, aby komunikácia prebehla úspešne v celom rozsahu, teda aj na pravej strane komunikačného modelu čiže v zóne percepcie. Takýto profesor, hoci má najvyšší stupeň kvalifikácie, môže teda byť analfabetom v náučnom štýle, a to aj so zreteľom na vlastný odbor. To isté platí aj o štylistickom diskurze. Porozumenie neumožňuje percipientovi surový jazyk osebe, ale možnosť a zároveň schopnosť vstúpiť do diskurzu, v ktorom sa prehovor realizuje.

Existencia štýlu však nie je závislá od všetkých používateľov jazyka. To je štatisticky nemožné. Hoci na druhej strane, jeho vnútorný vývin je závislý od používateľov, pretože až používaním sa ozrejmuje ako jav fylogenetického vývinu v rámci určitej kultúry, v rámci určitého jazyka, čo sa potom ďalej overuje v ontogenéze jednotlivého človeka, ale nielen overuje, jednotlivý človek môže v petrifikovanom štýle niečo pohnúť dopredu, niečo vývinovo usmerniť, a tak môže entropizovať určitú oblasť štýlu a priviesť ho do novej existenciálnej formy alebo zo zacyklenosti do sínusoidovosti. Keď hovoríme o týchto veciach, máme na mysli to, že štýl je v každom vývinovom období hotovým „jazykom“ v jazyku, to znamená, že je jedinečný a štandardizovaný, ale na druhej strane schopný otvárať sa novému, reflektovať a akceptovať nové a podriaďovať sa tomuto novému. Preto hovoríme, že je dynamický. Problém dynamiky a statiky štýlu spočíva v tom, že na jednej strane štýl je uzavretý systém a na druhej strane môžeme rátať s určitou mierou jeho otvorenosti. Štýl je ako priehrada. Priehrada uzatvára alebo ešte ináč povedané limituje obrovské množstvo vody, ale aby zachytená voda bola živá, musí mať malý výpusť, ktorý jej umožňuje dynamizovať sa.

Na tomto mieste môžeme pripomenúť, že štýl podobne ako jazyk je konvencionalizovaný, ale zároveň obsahuje v sebe nenormatívnu prediktabilitu, aby

nejakým spôsobom mohol zostať sám sebou, ale aj uniknúť sám sebe, t. j. aby vstúpil do noosféry. Pravda, tu hovoríme najmä o štýle v umeleckej literatúre, ale badať to aj na náučnom štýle. V dnešných vedeckých štylizáciách totiž sa veľmi často stretáme s intuitívnou metaforickosťou. Hovorí sa o tzv. vedeckej metafore. Do istej miery aj administratívny štýl sa „zľudšťuje“. V hovorovom štýle je takisto silná dynamika, ale prebieha ľahšie a v tomto priebehu je dôležitou kategóriou používateľ a v jeho rámci generácia. Tak napríklad jazyková vulgarita sa v mladej generácii mení na bežnú expresivitu alebo na expresívne kliše, ktoré sa v porovnaní s vnímaním v staršej generácii už úplne alebo aspoň vo výraznej miere desémantizovalo.

Vzťah jazyka a reči je porovnateľný s maticou a odliatkom. Mnoho ráz opakované kopírovanie „odliatku“ vytvára vývojovú os, ktorá je v centre špirály, do ktorej vstupuje elementárny kruh vytvorený polkruhom jazyka a polkruhom reči. Každý nový odliatok sa zároveň stáva prototypom matrice. Milióny ráz opakovaný reprodukčný cyklus v periodických pulzáciách umožňuje vznik nových prvkov. Tie sa fixujú a rýchlejšie či pomalšie „tuhnú“ opäť do nehybnosti; a práve tak aj miznú, vystriedané niektorým susedským prvkom, ktorý sa sám zrodil pôsobením nepostihnuteľnej embryogenézy.

O niekoľko desaťročí neskôr po Mikovi vyšla pozoruhodná kniha súčasného nemeckého filozofa Manfreda Franka, ktorá vyšla r. 1995 aj v slovenskom preklade pod názvom *Štýl vo filozofii*. Táto kniha vyvracia doterajšie mýty, panujúce v jazykovednom prostredí, a zároveň logickou argumentáciou potvrdzuje Mikovo presvedčenie, že štýl je integrálnou súčasťou jazyka. Prirodzene, jazyk nemôžeme skúmať v jeho abstraktnej podobe rovnako, ako jadrový fyzik nemôže bezprostredne skúmať štruktúru atómu. Jazyk skúmame prostredníctvom parol. Ale aj parol čiže reč je vyabstrahovaná štruktúra z konkrétnej rečovej činnosti (langage), ktorej produktom je komunikát.

Manfred Frank vymedzuje štýl ako jazykový fenomén pomocou štyroch princípov. Na prvom mieste je princíp zopakovateľnosti. Jazykový štýl je to, čo sa dá zopakovať. Opakovanie vylučuje selekciu. „Nevyhnutným predpokladom pre ovládnutie empirického predmetu ‚jazyk‘ je (...) možnosť všetko rovnomerne zopakovať. Každý lingválny, ba každý pravidlami spravovaný prvok sa musí dať rovnomerne zopakovať. Inak by pravidlá systému, na ktorom sa zakladajú, nemali nijakú špecifikáciu, t. j. nedali by sa použiť na nové prípady nimi špecifikovaných javov“ (Frank 1995: 12).

Druhý princíp, t. j. princíp rekurzivity, sa najviac dotýka tzv. antijazyka alebo nejazyka, t. j. ešte nejestvujúceho jazykovoštýlového stvárnenia, teda noosférického, ešte nezahrnutého do paradigmy, evolučne prestížneho novotvaru. Tu ide o to, že niekedy sa konvencionalizovanosť poruší takým vyjadrovacím prostriedkom, ktorý ešte nemá vzorec a už funguje. To znamená, že jazykový systém ho dovtedy nezaznamenáva ako svoj, ale v samom použití čiže v rečovej štruktúre existuje akoby mimovoľný jav, mimovoľný výron evolúcie. Vzniká vlastne nový prostriedok, ktorý má preexponovane vysokú mieru individuálnosti, je teda jedinečný, ale nie je štandardizovaný. Aj pri vysokej miere individuálnosti pri „narábaní“ s jazykovým štýlom však možno za zopakovanie pokladať možnosť interpretovať ho, a tak

vykonať rekurz, návrat k elementárnej matricovej paradigmatickej štruktúre. Pravdaže, tu vznikajú otázky, či a ako je jazykový komunikát interpretovateľný, čo presahuje štýl, kde je hranica medzi jazykovými a estetickými normami atď. „Rekurzivita, ako zdôrazňovala lingvistika (ale aj univerzálna gramatika Noama Chomského) je jedným z hlavných príznakov každého (aj nejazykového) systému znakov“ (Frank 1995: 12).

Ďalej vstupuje do hry princíp pragmatických premenných. „Pre pragmatika ‚rozumieť zámeru intencií‘ nikdy neznamená ‚rozumieť individu‘, ale znamená ovládnuť určitú konvenciu, podľa ktorej kóduje svoje zámery. Konvencie sa podstatne spravujú podľa pravidiel a sú teda (...) v rovnakom zmysle zopakovateľné. (...) Ak teda pozeráme na štýl pragmaticky, bol by iba jedným z prípadov použitia univerzálne (alebo aspoň regionálne) platného pravidla (...) alebo ‚funkciou pragmatických premenných‘“ (Frank 1995: 12).

Napokon sa v tejto koncepcii uvádza princíp subsumpcie, ktorý vychádza z povahy jazykového kódu. Jeho podstata je v tom, že ako partikularita (čiastkový systém) je zahrnutý do celkového systému na základe pravidiel. Subsumpcia teda je zahrnutosť kódu do pravidiel. Z tejto jeho povahy vyplýva, že sa môže opakovať, ale nemôže sa modifikovať. „Nezmyselné by bolo očakávanie, že (jazykové udalosti) by mohli spätne pôsobiť na pojem systému, na ktorom sa zakladajú: jazykový typ ako taký je úplne podriadený pojmu pravidla, ktorý ho definuje a ktorý by ho mohol donekonečna reprodukovat', ale nikdy nie modifikovať (...) korektné použitý jazykový znak (alebo korektné zvýraznená intencia) neobsahuje nič, čo by už nebolo kodifikované v pravidlách (alebo v taxonómii foriem intencionality)“ (Frank 1995: 13). Štylistické kódy sú súčasťou jazykového systému. Ich subsumpcia sa dá ľahšie pozorovať na slovníku (tzv. „malé jednotky“), vnútri hraníc vety a nad vetou (až po text) sa nám ich subsumpcia opticky rozptyľuje, keďže ťažšie určujeme ich jedinečnosť, jedinosť a nedeliteľnosť. Uvedené princípy potvrdzujú mikovskú štandardizovanosť konfigurácií výrazových vlastností, a tak aj štýlu. Napokon, táto štandardizovanosť štýlu vychádza z konvencionalizácie jazyka ako systému.

Záver: Štýl má vlastnú jazykovú paradigmaticku ako regulárna jazyková rovina, ktorá sa realizuje v reči, je teda pre používateľa jazyka vopred daná ako produkt historického vývinu jazyka, takže mu poskytuje manuál hotových jazykových prostriedkov, a teda aj štylistických. Toto poznanie nám umožňuje zbaviť sa selektívnych definícií štýlu, ktoré tvoria základ väčšiny štylistických opisov, a akceptovať definíciu F. Mika, v ktorej sa štylistika rozumie ako integrálna súčasť odkrytého jazykového systému.

LITERATÚRA

- Frank 1995:** Frank, M. *Štýl vo filozofii*. Bratislava: Archa. ISBN 8071150517.
Miko 1970: Miko, F. *Text a štýl*. Bratislava: Smena.
Pavlovič 2011: Pavlovič, J. *Prednášky zo štylistiky slovenčiny*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis. ISBN 978808082494-5.